

İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolü)'de Palaiologos Dönemine Ait Sır Altı Monogram

A Underglazed Monogram from the Palaiologos Dynasty in İzmir Kadifekale (Smyrna Acropolis)

Dilek MAKTAL CANKO* 

Öz

Unvan veya dua belirten bir dizi harfin bileşiminden meydana gelen monogramlar, erken Hristiyanlık dünyasından itibaren Bizans sembolizminde önemli bir yer edinmiştir. Kâse ve tabak gibi küçük boyutlu Bizans sırlı seramiklerinde monogramlar, genellikle seramiğin tondosunda görülmektedir. Bu monogramlarda yoğun olarak Mikhail, Demetrios, Prodromos, Andronikos, Georgios gibi aziz isimleri veya Palaiologos (ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ) gibi hanedan isimleri okunmuştur. Π ve A bitişik, Λ ve Γ yan yana olmak üzere dört harften oluşan Palaiologos monogramı, iki ya da daha fazla harfin yan yana bitleştirilerek oluşturulmuş monogramlardan biridir. Bu monogram, seramikler üzerinde de yoğun olarak görülmektedir. Karadeniz kıyılarındaki merkezler ve Konstantinopolis'te buluntularına rastlanan Palaiologos monogramlı seramikler, Ege kıyılarında nadir görülmektedir. İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolü) Palaiologos monogramlı sgraffito örneği, Ege kıyılarında ele geçen nadir örnek olması açısından önemlidir. Bu makalede, İzmir Kadifekale örneğinin diğer monogramlı örnekler arasındaki yeri, stil özellikleri incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Palaiologos monogramlı sgraffito seramiklerin işlevleri tartışılmıştır. Modern literatürde, içeriği ne olursa olsun monogramlı kapların esas olarak litürjik amaçlar için kullanıldığına dair bir bakış açısı oluşmuştur. Ancak aziz isimleri bu görevi yerine getirirken, bir hanedan ismini kodlayan Palaiologos monogramının dinî amaçtan farklı bir işlevde kullanıldığı düşünülmelidir. Batıdaki çağdaş örnekler de göz önünde bulundurularak bu monogramın siyasi birlik ve güven sunan bir iktidar dili geliştirme politikasının bir parçası olabileceği göz önüne alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Monogram, Palaiologos dönemi, İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolü), Bizans sırlı seramik, Bizans sanatı

Abstract

Monograms, which are symbols formed by the combination of a series of letters indicating a title or prayer, have gained an important place in Byzantine symbolism since the early Christian world. In small-sized Byzantine glazed ceramics such as bowls and plates, monograms are usually seen on the tondo of the ceramics. In these monograms, the names of saints such as Mikhail, Demetrios, Prodromos, Andronikos, and Georgios or dynastic names such as Palaiologos (ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ) were read intensively. Palaiologos monogram, consisting of four letters, Π and A adjacent, Λ and Γ side by side, is one of the monograms created by combining two or more letters side by side. This monogram is also seen intensely in ceramics. Palaiologos monogram ceramics found in the centers on the Black Sea coast and Constantinople are rarely seen on the Aegean coasts. The İzmir Kadifekale Palaiologos monogramous sgraffito sample is important in that it is a rare specimen (single specimen?) found on the Aegean coasts. In this article, the place of the İzmir Kadifekale sample among other monogrammed samples has been tried to be determined by examining its style features. Moreover, the functions of Palaiologos monogram sgraffito ceramics are discussed in the light of İzmir Kadifekale's example. In modern literature, a point of view has emerged that monogrammed vessels are used

* **Sorumlu Yazar:** Dilek Maktal Canko (Dr. Öğr. Üyesi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İzmir, Türkiye. E-posta: dilek.m.canko@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4034-6797

Atf: Maktal Canko, Dilek. "İzmir Kadifekale'de Palaiologos Dönemine Ait Sır Altı Monogram." *Art-Sanat*, 20(2023): 377–402. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1151941>

mainly for liturgical purposes, regardless of their content. However, while the names of the saints already fulfil this task, it should be considered that the Palaiologos monogram, which encodes a dynasty name, has a different function than the religious one. Considering the examples in the contemporary West, it is suggested that this monogram may be a part of a policy of developing a language of power that offers political unity and trust.

Keywords

Monogram, Palaiologos period, İzmir Kadifekale (Smyrna Acropolis), Byzantine glazed ceramics, Byzantine art

Extended Summary

Monograms are symbols that are unique to and identify a person or group, consisting of a combination of letters that indicate a name, title or prayer. Monograms, which have taken an important place in Byzantine symbolism since the early Christian world, have been found most intensely as signs of state power such as coins, seals, and weights, or as property markers in personal works such as jewellery, accessories, and manuscripts. The purpose and function of using monograms on ceramics, such as accessories and monumental structures, is still debated. Recently, new ideas have been put forward. In this article, the function of the Palaiologos monogram is discussed in light of the example of the underglaze monogram found in the İzmir Kadifekale Byzantine Cistern by including these new views.

In Byzantine glazed ceramics, monograms are seen on the inner surface of small glazed pottery such as bowls and plates. The monogram is in the center of the composition in the examples seen in the tondo part of the monochrome vessels, which are usually created with sgraffito or sometimes wide engraving technique under yellow or green glaze. Examples of monogrammed glazed pottery have been recovered from archaeological sites on the Black Sea and Aegean coasts, as well as in Balkan countries such as Bulgaria and Greece, especially in Constantinople. Sirkeci's excavations revealed data on the production of monogrammed ceramics. In these monograms; Names of saints such as Mikhail (ΜΙΧΑΗΛ), Demetrios (ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ), Prodomos (ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ), Andronikos (ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ), Georgios (ΓΕΩΡΓΙΟΣ) or dynastic names such as Palaiologos (ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ) were read.

The Palaiologos monogram, which first appeared on the coins of Andronikus II (1282-1328), is one of the monograms formed by juxtaposing two or more letters. The Palaiologos monogram consists of four letters, P and A adjacent, and Λ and Γ side by side. In buildings, architectural plastic pieces and small artifacts dating to the Palaeologan period, can be seen either alone or with the accompanying Solomon knot, swastika motif, double-headed eagle or the symbol (#) where two horizontal bars intersect with two vertical bars. The similarity of the monogram to Western heraldry, which was revived during the Paleologan period, helps us to understand why heraldic images accompany the monogram so often.

The Palaiologos monogram, which was seen during the monogramming fashion of household names popular in the late Byzantine period, is one of the most common monograms on ceramics. The monogram, which offers quality workmanship and is

usually found in the tondo of yellow or green monochromatic glazed ceramics, is made with the technique of engraving under the glaze. The capital city of Constantinople, Heraklion, Bulgaria, Nessebar, Varna, Kaliakra, Rusokastro Castle, and Crimea are the centers where finds have been concentrated until today. The only reliable data on the production of the Palaiologos monogram came from the Istanbul Sirkeci excavations. While the finds of Palaiologos monogram sgraffito specimens are mostly seen on the Black Sea coasts, the İzmir Kadifekale Palaiologos monogram sgraffito specimen is important in that it is a rare example (single example?) found on the Aegean coasts.

It is now accepted by many researchers that the monograms found in the tondo of the monogrammed Late Byzantine sgraffito ceramics are not pottery's marks. In modern literature, a point of view has emerged that monogrammed vessels are used mainly for liturgical purposes, regardless of their content. Among these monograms, which are related to Christian liturgy and ritualism, the Palaiologos monogram, which encodes the dynasty, can be considered to have a different function, since many of them undoubtedly encode the names of saints. Heraldic monograms, evoking features of privileged social status, patronage, and property, developed in the West in the mid-12th century, and by the 13th century, these monograms appeared prominently in art. In other words, heraldry, which spanned medieval Europe and the Mediterranean, became part of developing a visual "language of power" for an increasingly elite society. Social conditions in 12th-century Byzantium were in many ways similar to those in Western Europe. The Byzantine dynasty may also have wanted to create a language of power with the heraldic symbol. The Palaiologos dynasty must have discovered the fact that the loyalty to the city of Constantinople and the Byzantine state, which was lost with the Crusades but was taken back in 1261, can be maintained by being united, and must have wanted to make the power of the government feel more often through symbols and to create an environment of trust. The appearance of the Palaiologos monogram on the castle walls also supports the idea that it points to a strong and reliable empire and its apotropaic function. For the Byzantine society to feel that they lived in unity and a strong empire, monograms were also used on the most widely used objects in Byzantine daily life. However, the fact that the number of finds is less than the other monogrammed samples and the distribution area is narrower shows that these samples are not from daily-use containers. These vessels were kept in homes, perhaps as ornaments or as a religious symbol, with an apotropaic function. Finding finds in places beyond the political control of the Byzantine emperors may suggest that it was designed as a gift to high-ranking or deserving people. Given the empire's precarious financial situation, it is conceivable that skillfully crafted ceramic pots might be offered as presents. In this case, it can be thought that it may have been given to successful military members as a gift as a symbol of political unity and trust. However, each theory needs more data and more discussion as it decodes the meaning of monograms.

Giriş

Monogramlar, isim, unvan veya dua belirten bir dizi harfin bileşimi ile oluşan, kişiye veya gruba özgü ve onu tanımlayan sembollerdir.¹ Erken Hristiyanlık dünyasından itibaren Bizans sembolizminde önemli yer edinen monogramlar, en yoğun olarak sikke, mühür, ağırlık gibi devlet iktidarının işaretleri veya mücevher, aksesuar, el yazması gibi kişisel eserlerde mülkiyet belirteci olarak yer almışlardır. Anıtsal yapılarda sütun, sütun başlıkları gibi mimari elemanlarda veya gümüş eserler, seramikler gibi günlük kullanım eşyalarının üzerinde kullanılmalarının amacı hâlâ tartışılmaktadır. Eseri yapan ustanın veya eserin yapımını sağlayan bâninin isminin sembolleri olabilecekleri gibi; ürünün kalitesi ve gerçekliğini gösteren kontrol damgaları da olabileceklerine dair görüşler bulunmaktadır.

Bizans monogramları görünüşlerine göre dört gruba ayrılmaktadır: Antik dünyadan miras alınan, genellikle H, N, M gibi kare şekilli bir harfin etrafında ona bitişik harfler ile oluşturulan “kutu monogramlar”; haç işaretinin dört ucuna ve kesişme yerlerine konumlanan harfler ile oluşturulan “haç monogramlar”; T, I gibi dikey ve uzun bir harfin ucuna ve gövdesine bitişik olarak yerleştirilen harf dizisi ile oluşturulan “çubuk monogramlar”; diğer üç kategoriden farklı bir görünüme sahip ve en çok yan yana iki veya daha fazla harfin bitleştirilmesi ile oluşturulan “diğer monogramlar”.² Bizans’ta ilk görünen kutu monogramlar, 4. yüzyıl boyunca katakomp mezarlarında yaygın olarak kullanılmıştır ve bu monogramların ölen kişinin ismini kodlayıp belirli dilek ve duaları iletmek amacıyla yapıldıkları düşünülmektedir.³ 6. yüzyıldan sonra yaygın hâle gelen haç monogramlar, imparatorluğun sonuna kadar en yoğun kullanılan monogram çeşididir. Haç monogramların harflerinin daha anlaşılır olması sebebiyle kutu monogramlara göre deşifresi daha kolay olmasına karşılık; Bizans monogramlarının okuma sistematığı çözülemediği için modern araştırmacılar tarafından monogramların çözülmesi hipotezden öteye gidememektedir.⁴

Aksesuar ve anıtsal yapılar gibi seramikler üzerinde de monogram kullanımının amacı ve işlevi de hâlâ tartışılmaktadır. Son zamanlarda yeni görüşler ortaya atılmıştır. Bu makalede bu görüşlere yer verilerek İzmir Kadifekale Bizans Sarnıcı buluntusu sıraltı monogram örneğinin diğer örnekler arasındaki yeri ve Palaiologos monogramının işlevi tartışılmıştır.

1 Adrian Frutiger, *Signs and Symbols Their Design and Meaning* (New York: Van Nostrand Reinhold, 1989), 192.

2 Georgi Sengalevich, “Монограмите във византийската писмена култура. Принос към системното им изследване (Monogramite vŭv Vizantiiskata Pismena Kultura. Prinos Kŭm Sistemnoto im Izsledvane)”, *Carissimae Magistra Grato Animo* (Sofya: Bulletin of the National Institute of Archaeology XLVI, 2020), 301-305.

3 İdar Garipzanov, *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and The Early Middle Ages 300-900* (Amerika: Oxford Üniversitesi, 2018), 113-114.

4 Werner Seibt, “The Use of Monograms on Byzantine Seals in the Early Middle-Ages (6th to 9th Centuries)”, *Parekbolai* 6 (2016), 8.

1. Bizans Sırlı Seramiklerinde Monogram

Bizans sırlı seramiklerinde monogram, kâse ve tabak gibi küçük boyutlu sırlı kapların iç yüzeyinde görülmektedir. Haç⁵ ve çubuk⁶ monogramlı örnekler, genellikle gövde kısmında konumlanmıştır ve kompozisyonunun bir parçasıdır. Genellikle sarı veya yeşil sır altına sgraffito veya bazen de geniş oyma tekniği ile oluşturulmuş monokrom kapların tondo kısmında görülen örneklerde ise monogram, kompozisyonunun merkezinde yer almaktadır.⁷ Geç Bizans dönemine tarihlenen bu malların tondosunda bulunan monogramların çevresinde genellikle hiçbir desen olmamaktadır. Bununla birlikte bazı örneklerde monogramın eğrisel ya da köşeli çizgilerin içine alındığı ya da arasında geometrik desenlerin bulunduğu iç içe geçen iki veya üç çizginin merkezinde olduğu görülmektedir. Bu seramikler ince kazıma mallar grubunun bir parçasıdır.

14. yüzyılın başlarına doğru, Karadeniz kıyılarında ve hinterlandında ince kazıma sgraffito monogramlı seramikler karakteristik dekoratif bir desen hâline gelmişti.⁸ Bu seramiklerde tondoda K, Π, Δ, Λ, Γ gibi harflerin tek olarak görüldüğü örnekler⁹ dışında iki veya daha fazla harfin birleşerek sembol oluşturduğu monogramlar yoğunluktadır. Bu monogramlarda yoğun olarak; Mikhail (ΜΙΧΑΗΛ)¹⁰, Demetrios

- 5 *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, ed. Demetra Papanikola-Bakirtzi (Atina: Archaeological Receipts Fund, 1999), 22, Fig. 6; *Kalanlar/The Remnants 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*. Ed. Ayla Ödekan (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı: 2007), 85.
- 6 Jean Michel Spieser, *Die Byzantinische Keramik Aus Der Stadtgrabung von Pergamon* (Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, 1996), Taf 2/29, 30; Mirko Robov. “Нов подглазурен монограм от гоизточния сектор на Трапезица (Nov Podglazuren Monogram ot Goiztochniya Sektor na Trapezitsa)”. *Списание ЕПОХИ (Epoхи)* 23/2 (2015), Fig. 1.
- 7 Bizans sırlı seramiklerinde monogram örneklerinin derlemesi için bk. Jonita Vroom, *Bizans'ın Modern Döneme Ege'de Seramik, 7.20. yüzyıllar Bir Giriş ve El Kitabı*, çev: Yasemin Bağcı (İstanbul: Anamed, 2019), 124, fig. 8,5.
- 8 Georgi Sengalevich, “The Bulgarian Group of Sgraffito Ceramics with Underglaze Monograms: Characteristics and Problems”, *Contributions to Bulgarian Archaeology X* (2020), 185.
- 9 Örnekler için bk. Henry Wallis, *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery Recently Found at Constantinople with Illustrations* (London: Bernard Quaritch 11 Grafton Street W, 1907), Plate VI. Fig. 13, 14, 15; Robert Demangel ve Ernest Mamboury, *Le quartier des Manges et la première région de Constantinople*, (Paris: De Boccard, 1939), 137, Fig. 184/7; 145, Fig. 195/1, 195/3, 195/4, 195/7; 146, Fig. 196/10, 196/11, 196/12, 196/16, 196/17; Sylvie Yona Waksman ve Çiğdem Girgin, “Les Vestiges de Production de Ceramiques des Fouilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation”, *Anatolia Antiqua* no. XVI (2008), 462, Fig. 81; Ken Dark, *Byzantine Pottery* (Tempus: Stroud & Charleston, 2001), Res. 51; Wallis, *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery Recently Found at Constantinople with Illustrations*, Plate VI/13, 14; Veronique François, *La Vaisselle de Terre à Byzance, Catalogue des Collections du Musée du Louvre* (Paris: Coédition Somogy/Louvre Editions, 2017), 258, cat. 301, 302; David Talbot Rice, “Byzantine Pottery”, *The Great Palace of The Byzantine Emperors, Second Report* (Edinburg: Edinburg Üniversitesi Yayınları, 1958), 120, Fig. 28/c; Beate Böhlendorf-Arslan, *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Türkei III* (İstanbul: Ege Yayınları, 2004), Taf. 72, cat. 140; Natalia Vitalievna Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало (Vizantiyskiye Polivnyye Sosudy XIV v. s Monogrammami iz Raskopok Khersona i Kreposti Chembalo)”, *Античная древность и средние века (Antichnaya drevnost' i sredniye veka)* T. 48 (2020), Fig 4/13, 14; Jean Ebersolt, *Catalogue des Poteries Byzantines et Anatoliennes du Musée de Constantinople* (İstanbul: Osmanlı Müzesi Yayınları, 1910), 20, Cat. 54; 21, cat. 56; Iryna Teslenko, *Керамика Крима XV века (Keramik Krimya XV veka)*, Kiyev: Institutu Arkheologii NAN Ukrainy, (2021), 217, Fig. 79/1,2, 3.
- 10 Örnekler için bk. İstanbul: Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 141, Fig. 188/3; Waksman, Girgin, “Les Vestiges de Production de Ceramiques des Fouilles

(ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ)¹¹, Prodromos (ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ)¹², Andronikos (ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ)¹³,

- de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation”, 452, Fig. 14, 15; Wallis, *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery recently found at Constantinople with Illustrations*, Plate VI/11; François, *La Vaisselle de terre à Byzance*, Catalogue des Collections du Musée du Louvre, 257, cat. 296; Rice 1958, 120, Fig. 28/b; *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, 22, Fig. 6, 7; *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları*, haz. Karamani Pekin (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007), 116, cat. S6, S7; Veronique François, *La Céramique Byzantine A Thasos. Études Thasiennes XVI* (Paris: Ecole Française d'Athènes, 1995), Fig. 50, c 267; Spieser, *Die Byzantinische Keramik Aus Der Stadgrabung von Pergamon*, Taf 2, 28; Veronique François, “Elaborate Incised Ware: Une Preuve du Rayonnement de la Culture Byzantine a l'époque Paleologue”, *BYZANTINOSLAVICA LXI* (2003), 157, Fig 4/2, 3, 7; Kırım: Iryna Teslenko, “Виробництво полив'яного посуду в Криму за часів Улуг Улусу (Vyrobnystvo Polyv'yanoho Posudu v Krymu za Chasiv Uluh Ulusu)”, *Археологія і давня історія України, вип* (Archeologiya i Davnya Istoriya Ukrainy) 4 (29), (2018), 53, Taf. 29/14, 15, 16, 17; Teslenko, *Керамика Крима XV века*, 218, Taf. 80/ 2, 4, 5; Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, Fig 1/1, 2, 3; Vadim V. Maiko, “Византийские импортные подглазурные монограммы средневековой Сугдеи (Vizantiyskiye Importnyue Podglazurnyue Monogrammy Srednevekovoy Sugdei)”, *Античная древность и средние века* (Antichnaya drevnost' i sredniye veka) T. 48 (2020), 215, 1, 2, 3; Bulgaristan: Kuleff, Ivelin ve Romyana Djingova “Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”. *Berliner Beiträge zur Archäometrie Band 15* (1998), Fig. 3/ 16-19; Milen Nikolov, “Подглазурни монограми от крепостта Русокастро (Podglazurni Monogrami ot Krepostta Rusokastro)” *Известия на музеите от Югоизточна България* (Izvestiya na muzeite ot Yugoiztochna Bŭlgariya) 25 (2010), 53, Fig 2, 3.
- 11 Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 146, Fig. 196/5; Sylvie Yona Waksman, Nihal Erhan ve Süleyman Eskalen, “Les Ateliers Céramiques de Sirkeci (İstanbul). Résultats de la Campagne 2008.” *Anatolia Antiqua XVII* (2009), 462, Fig. 64, 65; Wallis, *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery recently found at Constantinople with Illustrations*, Plate VI/12; *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, 82, cat. 88; François, *La Céramique Byzantine A Thasos. Études Thasiennes XVI*, Fig. 50, c 269; Böhlendorf Arslan, *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Türkei III*, Taf. 72, cat. 138, 139; Kuleff ve Djngova, “Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”, Fig. 3/1-5; Kırım örnekleri: Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, Fig 2/4, 5, 6; Flora Karagianni, “City-Ports from Aegean to the Black Sea. An Overview of their Early Christian and Medieval Past”, *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Maritime Routes of the East International Symposium*, Ed. Flora Karagianni (Selanik: European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments, 2013), Fig. 26, Fig. 27. Bu monogram için Prodromos okumasının yapılmasının mümkün olduğu da söylenmektedir. Öneri için bk. Georgi Sengalevich, ““Dimitrios” or “Prodromos”: The Case of a Popular Sgraffito Ceramics Monogram”, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade 22-27 August 2016, Thematic Sessions of Free Communications*, Ed. Dejan Dželebdžić, Stanoje Bojanin, (Belgrad: AIEB Sırp Ulusal Komitesi, 2016), 439.
- 12 Demangel ve Mamboury, *Le quartier des Manges et la première région de Constantinople*, 145, Fig. 195/17, , 146, Fig. 196/14; François, *La vaisselle de terre à Byzance, Catalogue des collections du Musée du Louvre*, 258, cat. 298, 300; Marija Josifova, “Céramique a Decor “Sgraffito” de Kaliakra (XIII – La Moitie du XV S.)”. *Byzantino-Bulgarica VII*. (1981), 442, Fig 6; Ebersolt, *Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes du musee de Constantinople*, 21, Cat. 58.
- 13 Örnekler için bk. Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 145, Fig. 195/6; 146, Fig. 196/7; *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, haz. Asuman Denker, Gülbahar Baran Çelik, Gülcan Kongaz, Havva Koç, Sedat Öztöpaş ve Şehrazat Karagöz (İstanbul: Arkeoloji Müzesi Yayını, 2011), 64, cat. 106; 120, cat. 190; Wallis, *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery recently found at Constantinople with Illustrations*, Plate VI/15; *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, 156, cat. SC18; François, *La Céramique Byzantine A Thasos. Études Thasiennes XVI*, Fig. 50, c270; Böhlendorf Arslan, *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Türkei III*, Taf. 72, cat. 141; Kuleff ve Djngova, “Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”, Fig. 3/12-13; Kırım örnekleri: Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, Fig 4/13. Bazı araştırmacılar sadece A harfi ile oluşturulan bu monogramın “Αγίος” Aziz ismini sembolize ettiğini öne sürmektedir. Bu durumda böyle bir monograma sahip kapların evrensel işlevlere sahip olduğunu ve çeşitli azzleler anmada kullanılabileceğini öne sürülmüştür. Bk. Vadim V. Maiko, “Керамика с монограммами средневековой Сол

Georgios (ΓΕΟΡΓΙΟΣ)¹⁴ gibi aziz isimleri veya Palaiologos (ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ) gibi hanedan isimleri okunmuştur. Monogramlı kaplarda en çok Başmelek Mikhail monogramına rastlanması, Başmelek Mikail'in göksel bir savaşçı, “yabancı” istilasına karşı bir koruyucu olması yanında “iyileştirici gücü” olan su kaynaklarının bulunduğu “kutsal yerlerin” sahibi olarak saygı görmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.¹⁵ Bu kaselerde azizlerin isimlerinin vurgulanması ise, gizemli mistik durumlara artan ilgi ile açıklanmaktadır. Kapların kendisi kutsal su veya ilaç için kullanılmış olabilir.¹⁶ Bununla birlikte sırlı seramik kapların iç kısmında görülen birçok monogram okunamamış ve tanımlanamamıştır.¹⁷

Seramiklerde bulunan monogramların tanımlanması konusunda çeşitli teoriler bulunmaktadır. Bu monogramların imparatorun veya seramiklerin sahibinin isimlerini sunan semboller olduğu veya imparatorluğun özel çömlek atölyesinin markası olabileceği ve saray için yapıldığı öne sürülmüştür. Buluntu olarak çeşitli arkeolojik sitelerden ele geçmiş tüm kapların imparatorluk atölyelerinde yapıma ihtimalinin düşük olması ayrıca arkeolojik çalışmalarla başkent dışındaki yerleşim yerlerinde de bu seramiklerin elde edilmesi sebebiyle bu teori Rice tarafından reddedilmiştir.¹⁸ Von Stern tarafından ortaya atılan bu sembollerin seramiklerin üretildiği atölyelerin sembolü olduğu hipotezini¹⁹ de Wallis, klasik seramiklerin atölye işaretinin seramiğin ayağının altı olduğunu öne sürerek, Bizans çömlek ustalarının bu geleneğe uyarak çömlekçi veya atölye işaretini kabın altına işaretlemiş olmaları gerektiğini belirterek

дайн. Типология, хронология и место производства (*Keramik s Monogrammami Srednevekovooy Soldayi. Tipologiya, Khronologiya i Mesto Proizvodstva*), *Materialy po Arkheologii, Istorii i Etnografii Tavrii 24* (2019), 293. Başka bir araştırmacı da bu kapların törenlerde kutsal su içilmesi için kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Bk. Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 237.

14 Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 145, Fig. 195/11, 195/15, 146, Fig. 196/9.

15 Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 231.

16 Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 227.

17 Robert B. K. Stevenson “The Pottery, 1936-7”, *The Great Palace of the Byzantine Emperors, Being a First Report on the Excavations Carried Out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust* (The University of St. Andrews) 1935-1938, Ed. Gerard Brett, W. J. Macaulay ve Robert B. K. Stevenson (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1947), Pl. 20/33; Alpay Pasinli, “Pittakia ve Magnum Palatium-Büyük Saray, Bölgesinde 1999 Yılı Çalışmaları (Eski Sultanahmet Cezaevi Bahçesi)”, *II. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001), 61, SC.99.97; François, *La Vaisselle de Terre à Byzance, Catalogue des Collections du Musée du Louvre*, 258, cat. 299, 303; Lale Doğer, “Anaia-Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntularının Ön Değerlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi XIII/1(2004)*, 26, Res. 6.

18 David Talbot Rice, *Byzantine Glazed Pottery* (Oxford: Clarendon Yayınları, 1930), 74.

19 Rice, *Byzantine Glazed Pottery*, 74. Parman da tondoda bulunan monogramlı Ayasuluk buluntularının, çevredeki atölyenin veya sahibinin adını verebileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Bk. Ebru Parman, “Bizans Keramik Sanatı ve Ayasuluk tepesinde Bulunan Bizans Keramikleri” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1978), 66.

bir karşı hipotez oluşturmuştur.²⁰ Rice ise monogramların sıradan kişilerin adları ile bağlantılı olamayacağını düşündüğünü belirterek bu hipotezi desteklemiştir.²¹ Rice, monogramların kimin ismini sembolleştirdikleri konusunda görüş belirtmemiş olmasına karşın; yaygın ve popüler isimleri kodladıklarını ve karmaşık olanlardan bazılarının dinî öneme sahip kişilerin isimleri olabileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Papanikola-Bakirtzis ise aziz monogramlarının bulunduğu kapların olasılıkla kutsal su ya da mür kaynağının bulunduğu haç ve ibadet yerleriyle ilişkili olabileceğini söylemiştir.²² Modern literatürde, içeriği ne olursa olsun monogramlı kapların esas olarak litürjik amaçlar için kullanıldığına dair bir bakış açısı vardır.

Monogramlı sırlı seramik örnekleri, Konstantinopolis başta olmak üzere Bulgaristan, Yunanistan gibi Balkan ülkeleri, Karadeniz ve Ege kıyılarındaki arkeolojik sitelerden ele geçmiştir. Konstantinopolis'te Büyük Saray²³, Sirkeci²⁴ Mangana²⁵, Hipodrom²⁶; Bulgaristan'da Kaliakra²⁷, Varna²⁸, Kastritsi²⁹, Nessebar³⁰, Sozopol³¹, Rusokastro Ka-

20 Wallis, *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery Recently Found at Constantinople with Illustrations*, 26. Morgan ve bazı araştırmacılar da bu işaretlerin atölye işareti ya da kapların ticari markası olabileceğini belirtmiştir. Bk. Charles H. Morgan, *The Byzantine Pottery Corinth II* (Atina: American School of Classical Studies, 1942), 135; Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 148. Dark ise Mangana arkeolojik sitesinde yüzlerce parça arasından sadece iki ya da üç parçanın tanınabileceğini ve imparatorluğun herhangi bir bölgesinde tek bir monogramın yaygın olmadığını söyleyerek ticari marka olamayacağını belirtmiştir. Bk. Dark, *Byzantine Pottery*, 96. Atölye işareti olsaydı o atölyenin tüm ürünlerinde marka gibi bulunması gerektiğinden çok fazla sayıda aynı monogramlı seramiğin günümüze ulaşmış olması beklenirdi. Bu sebeple atölye işareti olması olası değildir. Seramik kabın kaidesinin altında görülen K, Π, A gibi Grekçe harflerin atölye işareti olabileceği daha olasıdır.

21 Rice, *Byzantine Glazed Pottery*, 75.

22 *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, 22.

23 *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, 64, Cat: 105, 106; 120, Cat. 190; Stevenson, "The Pottery, 1936-7", Pl. 20/33; Rice, "Byzantine Pottery", 120, Fig. 28/b, c; Pasinli, "Pittakia ve Magnum Palatium-Büyük Saray, Bölgesinde 1999 Yılı Çalışmaları (Eski Sultanahmet Cezaevi Bahçesi)", 61, SC.99.97.

24 *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları*, 116, cat. S6, S7; Waksman, Erhan ve Eskalen, "Les Ateliers Céramiques de Sirkeci (İstanbul). Résultats de la Campagne 2008.", 460, Fig. 3/c; Waksman ve Girgin, "Les Vestiges de Production de Ceramiques des Fouilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation", 452, Fig 14, Fig 15.

25 Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 145, 146.

26 David Talbot Rice, "The Byzantine Pottery", *Preliminary Report Upon the Excavations Carried Out in the Hippodrome of Constantinople in 1927* (Londra: The British Academy, 1928), 31, Fig. 39.

27 Josifova, "Ceramique a Decor "Sgraffito" de Kaliakra (XIII – La Moitie du XV S.)", 441, 442, Fig 6;

28 Karagianni, "City-Ports from Aegean to the Black Sea. An Overview of their Early Christian and Medieval Past", 46, Fig. 26; Kuzev 1974, 169, Taf. 3/43-45.

29 Karagianni, "City-Ports from Aegean to the Black Sea. An Overview of their Early Christian and Medieval Past", 46, Fig. 27.

30 Kuleff ve Djingova, "Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)", 217-236.

31 Kuleff ve Djingova, "Chemical profile of medieval grafitto ceramic finds V. Investigation of archaeological finds from Nessebar and Sozopol (Bulgaria)", 217-236.

lesi³²; Yunanistan'da Selanik, Korinthos³³, Thasos³⁴; Karadeniz kıyılarında Kırım³⁵, Cherson³⁶ ve Anadolu'da Efes Ayasuluk³⁷, Anaia/Kadıkalesi³⁸, İznik³⁹, Artvin/Şavşat⁴⁰ buluntuların ele geçtiği arkeolojik sitelerdir. Sirkeci kazıları monogramlı seramiklerin üretimlerine ilişkin verileri ortaya çıkarmıştır.⁴¹ Konstantinopolis üretiminin kesin olduğu monogramlı ince sgraffito malların, Karadeniz ve Akdeniz topraklarında yayılmasının Cenevizli tüccarların ticari faaliyetleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir.⁴² Çünkü bu seramiklerin yoğun buluntu yerleri Konstantinopolis ile ticari bağlarını sürdüren Nessebar, Sozopol, Varna, Kaliakra gibi merkezlerden gelmektedir.⁴³ Bununla birlikte araştırmacılar monogramlı seramik grubuna ilişkin birkaç farklı yerdeki atölye ihtimalini de dışlamamaktadır. Bulgaristan'daki monogramlı örnekler ile ilgili yapılan arkeometrik çalışmalar⁴⁴, Tarnovo ve Cherven örneklerindeki üretime ilişkin veriler⁴⁵ ve

32 Nikolov, "Подглазурни монограми от крепостта Русокастро", 53, Fig 1, 2, 3.

33 Morgan, *The Byzantine Pottery Corinth II*, Plate XXXVII/873, 875, 878, 880.

34 François, *La Céramique Byzantine A Thasos. Études Thasiennes XVI*, Fig. 50, c267, c269, c270, Pl. 17/a.

35 Teslenko, "Виробництво полив'яного посуду в Криму за часів Улуг Улусу", 53; Маїко, "Византийские импортные подглазурные монограммы средневековой Сугдеи", 214-215; Маїко, "Керамика с монограммами средневековой Солдаи. Типология, хронология и место производства", 306-311. Sembalo kalesi örnekleri için bk. Ginkut, "Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало", 246-247;

36 Ginkut, "Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало", 246-247.

37 Parman, "Bizans Keramik Sanatı ve Ayasuluk tepesinde Bulunan Bizans Keramikleri", cat. 49a, 49b.

38 Doğer, "Anaia-Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntularının Ön Değerlendirilmesi", 26, res.6.; Filiz İnanan, "Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı Zeuksippus Tipi Seramikleri" (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2010), 242, Cat. 23; 243, cat. 237; 256, cat. 289.

39 Veronique François, "Les Ateliers de Céramique Byzantine de Nicée/İznik et Leur Production (Xe-début XVe siècle)" *Bulletin de Correspondance Hellénique* 121 (1997), 430, Fig 10/j. İznik örneği Konstantinopolis üretimine atfedilmektedir. Bk. François, "Les Ateliers de Céramique Byzantine de Nicée/İznik et Leur Production (Xe-début XVe siècle)", 432. Ayrıca Yalman, 1980 İznik tiyatro Kazısı çalışmaları sırasında (Bk. Bedri Yalman, "İznik Tiyatro Kazısı 1980", *III. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1981), 33) ve 1983 kazı çalışmaları sırasında (Bedri Yalman, "İznik Tiyatro Kazısı 1982", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1983, İstanbul)* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, 218) yeşil, sarı renkli sırlı, sgraffito tekniği ile yapılmış monogramlı sırlı seramik parçaları bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte son çalışmada da monogramlı örnekler yayınlanmıştır: Zeynep Adile Meriç ve Aygün Ekin Meriç, "2012-2019 Yılları Arasında İznik Roma Tiyatrosu'nda Bulunan Bizans Sırlı Seramiklerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (Aralık 2021), 54, 59, Fig. 8.

40 Osman Aytekin, "Şavşat (Satlel) Kalesi Kazısı ve Restorasyon çalışması 2008", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı (25-29 Mayıs 2009 Denizli)*, c. 4 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 251. Aytekin, Şavşat Kalesi 2008 yılı çalışmalarını esasında Kırım'da ele geçirilen ve 14. yüzyıla tarihlenen örneklerle benzerlik gösteren monogramlı bir dip parçasının bulunduğunu arasında bulunduğunu söylemiş ancak ayrını vermemiştir.

41 *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı, Marmarçay, Metro, Sultanahmet Kazıları*, 116, Cat. S6, S7; Waksman ve Girgin, "Les Vestiges de Production de Ceramiques des Fouilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation", 467.

42 François, "Elaborate Incised Ware: Une Preuve du Rayonnement de la Culture Byzantine a l'époque Paléologue", 151.

43 Georgi Sengalevich, "The Bulgarian Group of Sgraffito Ceramics with Underglaze Monograms: Characteristics and Problems", *Contributions to Bulgarian Archaeology X* (2020), 186.

44 Kuleff ve Djigova, "Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)", 217-236.

45 Sengalevich, "The Bulgarian Group of Sgraffito Ceramics with Underglaze Monograms: Characteristics and problems", 193.

Kırım örnekleriyle yapılan çalışmalar⁴⁶ monogramların hem ithal hem de yerli ürünlerde kullanıldığını göstermiştir.

2. Palaiologos Hanedanı Monogramı ve Sırlı Seramiklerde Kullanımı

Geç Bizans döneminde popüler olan aile-hanedan adlarının monogramlaştırılması önceki dönemlerde olmayan bir özelliktir. 14.-15. yüzyıllarda aile-hanedan monogramları bir tür moda hâline gelmiştir. Bu durum muhtemelen bu dönemde Bizans'taki yüksek okur-yazarlık seviyesinden kaynaklanmaktadır. Bu seçkin modanın en açıklayıcı örneği, 1341 yılında III. Andronikos Palaiologos (Paleologos) (1328-1341) tarafından yenilenen Peritheorion'un surları ve kuleleri gibi birçok farklı yerde bulunan ünlü Palaiologos monogramıdır.⁴⁷ İlk olarak II. Andronikos'un (1282-1328) sikkelerinde⁴⁸ ortaya çıkan Palaiologos monogramı, iki ya da daha fazla harfin yan yana bitleştirilerek oluşturulan monogramlardan biridir. Palaiologos monogramı (ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ), Π ve Α bitişik, Λ ve Γ yan yana olmak üzere dört harften oluşmaktadır. İçeriğine ve işlevine bağlı olarak monogramda kısaltılan isimler yalın durumda verilmiştir ve geç Bizans monogramlarında sonlar genellikle eksiktir.⁴⁹

14. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar birçok el yazmasında⁵⁰ ve ciltlerde⁵¹, küpe⁵², yüzük⁵³ gibi aksesuar ve kişisel eşyada, tekstil ürünlerinde⁵⁴ veya sikkelerde⁵⁵ görülen

46 Ginkut, "Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало", 235-236; Маико, "Керамика с монограммами средневековой Солдаи. Типология, хронология и место производства", 288- 311.

47 *The City of Mystras, Byzantine Hours Works and Days in Byzantium Athens-Thessaloniki-Mystras*, ed. Pali Kalamari ve Angeliki Mexia (Atina: Yunan Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 181-182, cat. 28.

48 Philip Grierson, *Byzantine Coins* (Kaliforniya: Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1982), 286; Plate 91, cat. 1482; Eleni Lianta, *Late Byzantine Coins 1204-1453* (Büyük Britanya: Spink Son Ltd, 2009), 258, cat. 804; 259, cat. 807, 808.

49 Georgi Sengalevich, "Монограмите във византийската писмена култура. Принос към системното им изследване (Monogramite vuv Vizantiiskata Pismena Kultura. Prinos Küm Sistemnoto im Izsledvane)", *Carissimae Magistra Grato Animo* (2020), 305.

50 Hugo Buchthal ve Hans Belting, *Patronage in Thirteenth-Century Constantinople: An Atelier of Late Byzantine Book Illumination and Calligraphy* (Washington: Dumbarton Oaks Studies, 1978), 100, 116-117, plt 19 (Buchthal ve Belting, buradaki monogramın Palaiologos ailesinin kadın üyesi ve VIII. Mikhail (Mihail)'in yeğeni rahibe, bilgin Theodora Raoulaina'ya ait olduğu belirtmektedir. Vikan ise bu görüşü destekleyici bilgiler sunmaktadır. Bk. Gary Vikan, "Reviewed Works: Patronage in Thirteenth-Century Constantinople: An Atelier of Late Byzantine Book Illumination and Calligraphy by H. Buchthal and H. Belting", *The Art Bulletin* 63/2 (Haziran, 1981), 326-327.

51 Philippe Hoffmann, "Une Nouvelle Reliure Byzantine au Monogramme des Paléologues (Ambrosianus M 46 SUP. = gr. 512)", *Scriptorium*, 39/2, (1985), 276-277.

52 Küpe örnekleri için bk. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, ed. Halen C. Evans (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2004), 47 Cat. 18.

53 Örnekler için bk. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, 47, Cat. 18; *The City of Mystras, Byzantine Hours Works and Days in Byzantium Athens-Thessaloniki-Mystras*, 166, cat. 23.

54 Örnekler için bk. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, 59, Cat. 29.; 495, Cat. 298.

55 Warwick Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum Vol 2* (Londra: Order of the Trustees, 1908), Plate LXXVII, cat. 3; Byzantium: Faith and Power (1261-1557), 39, Cat. 12E, 12H, 41 Cat. 12M; Lianta, *Late Byzantine Coins 1204-1453*, 258, cat. 804; 261, cat. 815; 266, cat. 832; 281, cat. 891; 302, cat. 1004, 1005, 1006; Grierson, *Byzantine Coins*, Plate 93, cat. 1482; Plate 94, cat. 1494.

Palaiologos monogramının (ΠΑΛΓ), Konstantinopolis'i yöneten hanedanın çeşitli temsilcilerinin mülkiyetinin bir işareti veya bir tür saray sembolü olduğu kabul edilmektedir⁵⁶ ve son Bizans hanedanının monogramının imparatorluk sembolü olarak bir ambleme yaklaştığı söylenebilir.⁵⁷

Bu monogram, Palaiologos dönemine tarihlenen yapılarda, mimari plastik parçalarda ve küçük eserlerde ya yalnız olarak ya da ona eşlik eden Süleyman düğümü, gamalı haç motifi, çift başlı kartal veya iki yatay çubuğun iki dikey çubukla kesiştiği sembol (#) ile birlikte görülmektedir.⁵⁸ Selanik Aziz Demetrios bazilikası kriptasında bulunan sütun başlarından birinin bir yüzünde⁵⁹, Bizans Kültürü Müzesi'nde bulunan templon arşitravında⁶⁰, Konstantinopolis Mermerkulede bulunan bir silme üzerinde⁶¹, Semadirek Adası'ndaki 1433 tarihli Gattelusi Yazıtı'nda⁶², Maria Mangop'un Putna Manastırı'ndaki epitaphios'unda⁶³, İstanbul Kariye Manastırı E mezarındaki freskte olasılıkla Eirene Raoulaina Palaiologina'nın gösterişli saray kıyafetleri üzerinde⁶⁴, Mistra'da 1952 yılında yapılan kazılarda bulunan bir küpe grubundaki parçaların her birinde⁶⁵, Mistra Pantanassa'daki manastırın içinde bulunan mermer levhanın köşelerinde⁶⁶ görülen monogramlar örnek olarak verilebilir (**G. 1**). Palaiologoslar döneminde

56 Sengalevich, "Монограмите във византийската писмена култура. Принос към системното им изследване (Monograms in Byzantine Written Culture. Contribution to Their Systematic Research)", 307.

57 Seibt, "The Use of Monograms on Byzantine Seals in the Early Middle-Ages (6th to 9th Centuries)", 10.

58 Ousterhout, İstanbul'daki Kariye Manastırı'ndaki Mezar E'deki tasvirlerde kişilerin zambaklar, kartallar, aslanlar ve monogramlar ile süslenmiş giysiler içinde olduklarından yola çıkarak sembollerini cenaze törenleri ve bireyin özel kimliğiyle ilişkilendirmektedir. Palaiologos dönemi sembollerini ve bu sembollerin eserler üzerinde birlikte kullanılmalarının anlamları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Robert Ousterhout, "Byzantium Between East and West and the Origins of Heraldry", *Byzantine Art: Recent Studies*, ed. Colum Hourihane (Tempe: ACMRS. 2009), 153-170.

59 Antigonis Tzitzibassi, "Palaeologan Monograms on Sculptures from Thessaloniki", *Museum of Byzantine Culture* 12 (2005), 86, Fig. 8. Bu sütun başlığının dört yüzü de ayrı olarak detaylandırılmıştır. Bir yüzünde Palaiologos monogramı, diğer yüzünde Bizans Devleti'nin hanedan amblemi olarak yorumlanan çift başlı kartal, bir diğer yüzünde Palaiologos dönemi sembollerinden biri olan # işareti, son yüzünde ise tanımlanamayan bir haç monogram bulunmaktadır (Ousterhout, "Byzantium Between East and West and the Origins of Heraldry", 153).

60 Tzitzibassi, "Palaeologan Monograms on Sculptures From Thessaloniki", 81, Fig. 1, 2, 3.

61 Neslihan Asutay-Effenberger, *Die Landmauer von Konstantinopel-Istanbul* (Almanya: Walter de Gruyter, 2007), Fig.134.

62 Yazıtadaki monogram ve semboller hakkında daha fazla bilgi için bk. Frederick W. Hasluck, "Monuments of the Gattelusi", *The Annual of the British School at Athens* 15 (1908/1909), 248-269. Gattelusi ailesi üyeleri eserler üzerinde kendi armalarına, çift başlı kartal, taçlı kartal ve Palaiologos ailesi monogramını da eklemiştir. Midilli adası ve Foça'da buna benzer birçok örnek bulunmaktadır. Bk. Robert Ousterhout, "Emblems of Power in Palaiologan Constantinople", *The Byzantine Court: Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu ve Engin Akyürek (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013), 91; Foça örneği için bk. Sercan Sağlam, "Anadolu'daki Armalı Ceneviz Yazıtları". *Orta Çağ'da Anadolu'da Kültürel Karşılaşmalar. 12.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da İtalyanlar Sempozyum Bildirileri* (İstanbul: Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları, 2019), 111, Şekil 9C.

63 *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, 59, Cat. 29.

64 Robert Ousterhout, *The Art of The Kariye Camii* (İstanbul: Scala Publishers, 2002), 88.

65 *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, 47, cat. 18.

66 Gabriel Millet, "Inscriptions byzantines de Mistra (Pl. XIV-XXIII)", *Bulletin de Correspondance Hellénique*

yeniden canlandırılan monogramın batı hanedanlık armalarına benzerliği, hanedan imgelerinin niçin bu kadar sık monograma eşlik ettiğini anlamaya yardımcı olmaktadır.⁶⁷ Bu eserlerdeki Palaiologos monogramı bu hanedanın bir üyesinin eseri finanse ettiğini göstermesine⁶⁸ ek olarak, imparatorluk ailesinin koruyucu gücünü çağrıştıran apotropaik bir işlevi olması açısından da önemlidir.⁶⁹



G. 1: **a.** Aziz Demetrios bazilikası kriptasında bulunan sütun başlığının monogramlı yüzü (Tzitzibassi, “Palaeologan Monograms on Sculptures from Thessaloniki”, 86, Fig. 8) **b.** II. Andronikos-IX. Mikhail sikkesi (Lianta, *Late Byzantine Coins 1204-1453*, 259, cat. 807) **c.** Semadirek Adası’ndaki 1433 tarihli Gattelusi Yazıtı’ndaki Palaiologos Monogramı ve Çift Başlı Kartal (Hasluck, “Monuments of the Gattelusi”, 258, Fig. 9)

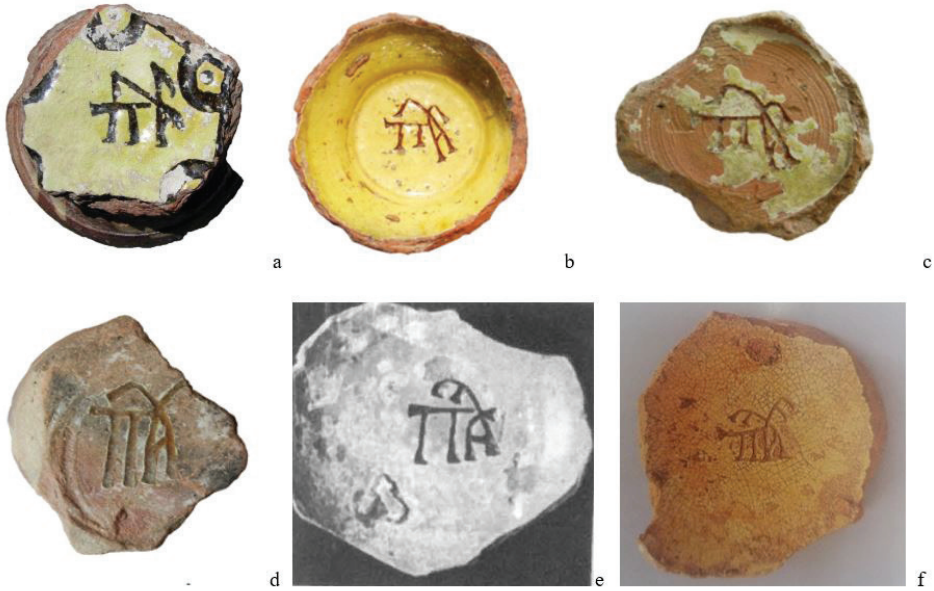
Geç Bizans döneminde popüler olan hane adlarının monogramlaştırılması modası sırasında görülen Palaiologos monogramı, seramikler üzerinde en yoğun olarak rastlanan monogramlardan biridir. Kaliteli işçilik sunan ve genellikle sarı veya yeşil tek renk sırlı seramiklerin tondosunda bulunan monogram, sır altına kazıma tekniği ile yapılmıştır. Monogram tasarımının örnekler arasında farklılık gösterdiği görülmektedir (**G. 2**).

23 (1899), 142.

67 Ousterhout, “Emblems of Power in Palaiologan Constantinople”, 93.

68 Ousterhout, “Emblems of Power in Palaiologan Constantinople”, 93.

69 Tzitzibassi, “Palaeologan Monograms on Sculptures from Thessaloniki”, 94-95.



G. 2: Palaiologos monogramlı örneklerin varyasyonları **a.** Rusokastro Kalesi buluntusu (Nikolov, “Подглазурни монограми от крепостта Русокастро”, 53, Fig 1) **b.** Varna buluntusu (Sengalevich, “Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите”, 158, Fig. 2). **c.-d.** Kırım buluntuları (Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало” 247, Fig. 3/10, 12). **e.** Nessebar buluntusu (Kuleff ve Djngova, “Chemical profile of medieval grafitto ceramic finds V. Investigation of archeological finds from Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”, Fig. 2/277.NES) **f.** Herakleion buluntusu, (*Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, 82, cat. 89)

Başkent Konstantinopolis⁷⁰, Heraklion⁷¹, Nessebar⁷², Varna⁷³, Kaliakra⁷⁴, Rusokastro Kalesi⁷⁵; Kırım⁷⁶ günümüze kadar buluntu örneklerinin yoğunlaştığı merkezlerdir.

70 Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manges et la Première Région de Constantinople*, 145, Fig. 195/17; Waksman, Erhan ve Eskalen, “Les Ateliers Céramiques de Sirkeci (İstanbul). Résultats de la campagne 2008.”, 462, Fig. 66, 86, 85; Böhlendorf Arslan, *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Türkei III*, Taf. 71, cat. 137; Ebersolt, *Catalogue des Poteries Byzantines et Anatoliennes du Musee de Constantinople*, 21, Cat. 57.

71 *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, 82, cat. 89.

72 Kuleff ve Djngova, “Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”, Fig. 2/277.NES, 278.NES.

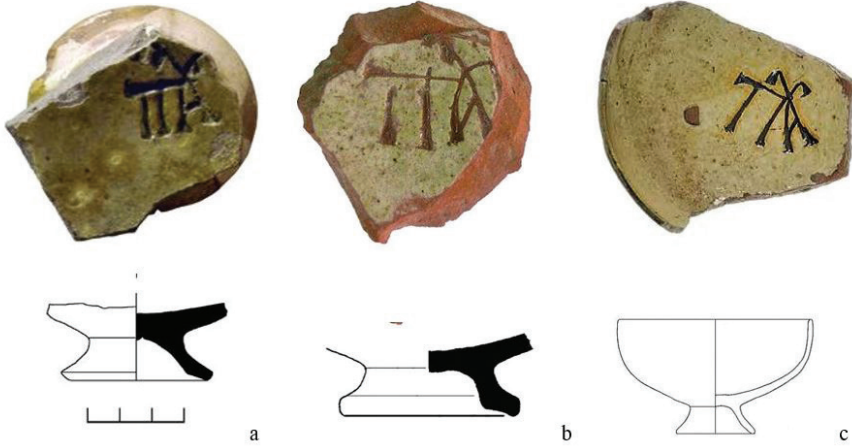
73 Sengalevich, “Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите (Vizantiiska Sgrafito Keramika s Monogrami na Paleolozite)”. *Bulgarskoe-Spisanie za Arkheologiya* 6 (2018), 158, Fig. 2.

74 Sengalevich, “Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите”, 165, Fig. 10.

75 Nikolov, “Подглазурни монограми от крепостта Русокастро (Underglaze Monograms From the Rusokastro Fortress)”, 53, Fig 1.

76 Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, Fig 3. 7, 8, 9, 10, 11, 12; Маико, “Византийские импортные подглазурные монограммы средневековой Сугдеи”, 217/6

Özellikle Kırım⁷⁷ ve Bulgaristan’da⁷⁸ monogramlı geç Bizans seramiklerinin üretimi- ne ilişkin yapılan çalışmalar Demetrios, Mikhail ve K monogramlarının hem yerli hem de ithal ürünlerde kullanıldığını buna karşılık Palaiologos monogramının sadece ithal ürünlerde kullanıldığını göstermiştir (G. 3).⁷⁹



G. 3: Palaiologos monogramlı geç Bizans sgraffito seramik örnekleri **a.** Kırım buluntusu ithal örneği (Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 247, Fig. 3/7) **b.** Kırım Suğdak ithal buluntusu örneği (Maiko, “Византийские импортные подглазурные монограммы средневековой Сугдеи”, 217, 6) **c.** Konstantinopolis örneği (Beate Böhlendorf-Arslan. “Byzantinische Glasurkeramik: “Billige Imitate” oder “Volkskunst”?”, *ΦΙΛΟΠΑΤΙΟΝ Spaziergang im kaiserlichen Garten. Schriften über Byzanz und seine Nachbarn*, ed. Neslihan Asutay-Effenberger · Falko Daim, (Almanya: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2012), 90, Fig.18)

Palaiologos monogramının üretimine ilişkin tek güvenilir veri İstanbul Sirkeci kazılarında gelmiştir⁸⁰ (G. 4). Bu bağlamda, günümüze kadar elde edilen veriler Palaiologos monogramlı seramiklerin üretiminin sadece başkent Konstantinopolis’te yapıldığını göstermektedir. Bu veriler ışığında imparatorluk hanedanı monogramlı

77 Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 235-236; Maiko, “Керамика с монограммами средневековой Солдаи. Типология, хронология и место производства”, 288- 311.

78 Kuleff ve Djigova, “Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”, 217-236. Palaiologos monogramlı sgraffito seramiklerin Bulgaristan buluntu örnekleri ve yerleri konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Georgi Sengalevich, “Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите (Byzantine Sgraffito Ceramics with Monograms of the Palaiologoi)” *Bulgarskoe-Spisanie za Arkeologija* 6 (2018), 157-168.

79 Sylvie Yona Waksman, “Konstantinopolis/İstanbul’da Çömlek Üretimi: Güncel Kazılar ve Modellerin ve Tekniklerin Yayılmasına Dair Yeni sorunlar”, *Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Topraklarında Kültürel Üretim Aracı Olarak Sırlı Kaplar. 13. Uluslararası ANAMED Yıllık Sempozyumu*, ed. Nikos Kontogiannis, Beate Böhlendorf Arslan ve Filiz Yenişehirlioğlu (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 70, dipnot 17; Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 235.

80 Waksman ve Girgin, “Les Vestiges de Production de Ceramiques des Fouilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation”, 467.

kapların ideolojik propogandanın bir parçası olarak hediye veya övgü için Konstantinopolis dışına çıkarıldığı söylenebilir.⁸¹



G. 4: Sirkeci kazılarında bulunan Palaiologos monogramlı örnekler (Waksman, Erhan, Eskalen, “Les Ateliers Céramiques de Sirkeci (İstanbul). Résultats de la Campagne 2008.”, 460, Fig 3, İST 85, İST 86, İST 66)

3. İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolü) Sarnıç Buluntusu Sır Altı Palaiologos Monogramı⁸²

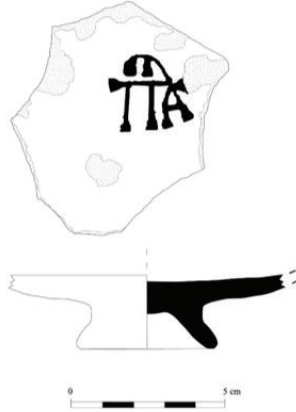
Haçlıların Konstantinopolis’i işgali sonrasında I. Theodoros Laskaris tarafından kurulan Nikea (İznik) merkezli devletin önemli bir ticari merkezi olan Smyrna (İzmir) Kadifekale’nin su ihtiyacını karşılamak üzere sur içine inşa edilen sarnıçta, 2015 yılında Doç. Dr. Akın Ersoy tarafından yapılan temizlik çalışmaları esnasında ele geçirilen buluntular geç Bizans dönemine ilişkin önemli bulgular sunmaktadır. 181.76-179.75 m kodları arasında ele geçen buluntular arasında Palaiologos monogramlı sır altı sgraffito seramik parçası da yer almaktadır.⁸³ KADİFEKALE/SMYRNA 3802 genel envanter numarası, KDF.15.15 kasa numarası ile kayıt edilmiş kaide parçasının mevcut yüksekliği 2,4 cm, kaide çapı ise 4,5 cm’dir. Orta sert, mikalı, yer yer iri sık beyaz partiküllü, az siyah partiküllü hamurun rengi kırmızıdır (Munsell 2.5 YR 5/8). Seramiğin iç ve dış yüzü krem-beyaz astar; iç yüzü açık sarı renk sır, dış yüz ayak kısmına kadar yeşil renk sır ile kaplanmıştır. Seramiğin tondosunda yer alan sağdan sola 2,6 cm, üstten alta 2,7 cm ölçülerinde olan monogram, sgraffito tekniği ile sır altına yapılmıştır. Seramiğin iç yüzeyinde monogramın çevresinde uçayak izleri görülmektedir.

81 Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 226.

82 Kadifekale Kazıları Smyrna Antik Kenti (Proje numarası CK013501(2023)) Kazı Başkanı Doç.Dr. Akın Ersoy başkanlığındaki bir ekip tarafından T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni ve adına Bakanlar Kurulu’nun 09.04.2007 tarih ve 2007/11983 sayılı kararı ile 2010-2015 yıllarında gerçekleştirildi. Bu kazılardan ele geçen Bizans seramikleri Doç. Dr. Akın Ersoy tarafından verilen 10.01.2018 tarihli izin ile yayına yönelik olarak çalışılmaktadır.

83 Lale Doğer ve Dilek Maktal-Canko “İzmir Kadifekale 2015 Yılı Bizans Sarnıcı Araştırma Kazısından Seramik Buluntular”, *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, ed. Hakan Göncü, Akın Ersoy ve Duygu Akar Tanrıver (İstanbul: Ege Yayınları, 2019), 125, Fig. VIII/4.

4. Katalog



G. 5: İzmir Kadifekale buluntusu monogramlı kaide parçası
(Fotoğraf ve Çizim: Dr. Dilek Maktal Canko)

Buluntu Yeri /Genel Envanter No:	KADİFEKALE / SMYRNA 3802
Mevki Envanter No / Kasa No:	SMKDF.15.02 / KDF.15.15
Seviye:	181,76 -179,75 m.
Formu:	kaide parçası
Ölçüler:	M.Y.: 1.8 cm K.Ç.: 4 cm
Hamur Rengi:	Açık kırmızı, Munsell 2.5 YR 6/8 (light red)
Hamur Cinsi:	Orta sert hamur. Mikalı, yer yer iri sık beyaz partiküllü az siyah partiküllü
Astar:	İç ve dış yüz krem-beyaz astar
Sır:	iç yüz açık sarı krem renk sır, dış yüz yeşil renk sır
Bezeme:	Champleve
Tarihlendirme:	13-14.yüzyıl

5. Değerlendirme

Geç Bizans dönemi seramiklerinde görülen Palaiologos monogramı, genellikle sarı veya yeşil tek renk sırlı seramiklerin tondosuna sır altına kazıma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Monogram genellikle tüm tondoyu kaplarken tüm seramik yüzeyinde de tek motif olarak karşımıza çıkmaktadır (G. 6/3, olasılıkla G. 6/4, G. 6/5a, G. 6/6, G. 6/8). Bununla birlikte bazı örneklerde tondodaki monogramın çevresinin geometrik desenlerle çevrelenmiştir. (G. 6/2, G. 6/7 a-b-d). Monogram tasarımı da örnekler arasında farklılık göstermektedir. ΠΑΛΓ harflerinden oluşan monogramın Π ve Α harfleri bazı örneklerde birbirine paralel ve birleşik (G. 6/1, G. 6/4, G. 6/6, G. 6/7, G. 6/8), bazı örneklerde Α harfinin Π harfinden aşağı doğru biraz daha uzun (G. 6/2, G. 6/3), bazı örneklerde Α harfinin Π harfine 45 dereceye yakın bir açı ile konumlandırıldığı (G. 6/3) bazı örneklerde ise Π ve Α harflerin birleştirilmediği görülmektedir (G. 6/2, G. 6/5).

Monogramın Α harfinin üst uçlarının uzatılarak yapıldığı Λ ve Γ harflerini oluşturan kısmının tasarımında da farklılıklar bulunmaktadır. Monogramın en sık görülen tasarımı, Α harfinin uzatılan üst uçlarının ikili bir görünüm sunan varyasyonudur (G. 6/1, G. 6/2, G. 6/3, G. 6/7a). Diğer varyasyonlarında bu uzantıların üçlü (G. 6/4, G. 6/5, G. 6/7a-b-c, G. 6/8) hatta dördü (G. 6/6) bir açılım yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte Λ ve Γ harflerini sunan bu uçlar, eğrisel çizgilerle (G. 6/3, G. 6/5, G. 6/7, G. 6/8) ya da doğrusal ve köşeli çizgilerle (G. 6/1, G. 6/2, G. 6/4) tasarlanmıştır. Bütün örneklerde Π ve Α harflerinin üst ve alt uçları kalınlaştırılarak sonlandırılmıştır.



G. 6: Paleologos Monogram örnekleri çizimleri 1. Kırım örneği çizimi (Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, Fig. 3/12), 2. Bulgaristan/Rusokastro Kalesi örneği çizimi (Nikolov, “Подглазурни монограми от крепостта Русокастро”, 53, Fig 1) 3. Konstantinopolis örneği çizimi (Beate Böhlendorf-Arslan, “Byzantinische Glasurkeramik: “Billige Imitate” oder “Volkskunst”?”, 90, Fig.18) 4. Kırım örneği çizimi (Ginkut, “Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало”, 247, Fig. 3/7), 5. Bulgaristan/Nessebar örneği çizimi (Kuleff ve Djngova, “Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)”, Fig. 2/277.NES, 278.NES) 6. Herakleion örneği çizimi, (*Byzantine Glazed Ceramics The art Of Sgraffito*, 82, cat. 89, Dijital çizim: Çağıl Öztabak), 7. Konstantinopolis örneği çizimleri a- Demangel ve Mamboury, *Le Quartier des Manganes et la Première Région de Constantinople*, 145; b-c-d- Waksman, Erhan ve Eskalen, “Les Ateliers Céramiques de Sirkeci (Istanbul). Résultats de la campagne 2008”, 462, Fig 5, İST 66, İST 86, İST 85), 8.İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolü) örneği çizimi

A harfinin uzatılan üst uçlarının üçlü bir görünüm sunan çeşidinin Konstantinopolis örneklerinde özellikle de üretimi destekleyen yarı mamul örneklerde (G. 6/7b-c-d) ve Nessebar buluntusu (G. 6/5a-b) örneklerde eğrisel çizgilerle tasarlandığı görülmektedir. Kırım buluntusu örneğin (G. 6/4) doğrusal çizgilerle tasarlanan A harfinin üst uçlarından ikiye ayrılan ucunun Π harfine benzer köşeli çizgilerle ayrılması diğer örneklerden stil açısından ayrıştığını göstermektedir. Bununla birlikte, Nessebar buluntusu örnekler de Π ve A harflerinin birleştirilmemesi ile Konstantinopolis örneklerinden ayrılmaktadır. Nessebar buluntusu örneklerden birinin (G. 6/5a), A harfinin üst uçlarının sayısı ve eğrisel çizgileri bakımından Kadifekale örneği ile benzerliği dikkat çekmektedir.

Kadifekale buluntusu Palaiologos monogramlı sır altı seramik örneği, Λ ve Γ harflerini oluşturan üst tarafında üç uzantısının bulunması ve harflerin uç kısımlarının kalınlaştırılarak sonlandırılması açısından Konstantinopolis üretimi örneklerine ve Nessebar buluntusu örnek ile tasarım açısından benzerlik gösterdiği söylenebilir (G. 6/7b-c-d, 5a).

Sonuç

Monogramlı geç Bizans sgraffito seramikleri içinde sır altına kazınmış monogramlı örneklere ilişkin buluntulara özellikle Karadeniz kıyıları⁸⁴ ardından da Balkan ülkelerinde yoğun bir şekilde rastlanmaktadır.⁸⁵ Günümüze ulaşan veriler bu seramiklerin Karadeniz kıyılarındaki merkezlerde ve Konstantinopolis'te çok yoğun bir dağıtımına sahip olmalarına⁸⁶ karşılık Marmara ve Ege kıyılarına dağıtımlarının ise çok sınırlı olduğunu göstermektedir. ΠΑΛΓ harflerinden oluşan ve Palaiologos hanedanının monogramı olduğu düşünülen sgraffito seramik örneklerinin de üretimine ilişkin verilere sadece Konstantinopolis Sirkeci kazılarında ulaşılmış, Bulgaristan ve Kırım'da üretime ilişkin yapılan çalışmalarda Palaiologos monogramının sadece ithal ürünlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Palaiologos monogramlı sgraffito örneklerin buluntuları Karadeniz kıyılarında yoğun olarak görülürken; İzmir Kadifekale Palaiologos monogramlı sgraffito örneği Ege kıyılarında ele geçen nadir örnek (tek örnek?) olması açısından önemlidir.

Monogramlı Geç Bizans sgraffito seramiklerinin tondoda bulunan monogramlarının çömlekçi işareti olmadığı artık birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Geç Bizans dönemi monogramlı kapların Venedikli ve Cenevizli tüccarlar tarafından

84 Kapların tondosuna monogram uygulamanın Karadeniz bölgesinde geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. (Maiko, Византийские импортные подглазурные монограммы средневековой Сугдеи, 221).

85 Sengalevich, "The Bulgarian Group of Sgraffito Ceramics with Underglaze Monograms: Characteristics and Problems", 186, Fig 1.

86 Nikolov, "Подглазурни монограми от крепостта Русокастро (Underglaze Monograms from the Rusokastro Fortress)", 52.

Karadeniz kıyılarına getirilen ticaret ürünleri olduğuna⁸⁷ ve sgrafito mallar grubunda aziz isimleri monogramlı kaplar ile yemeğin kutsanmasını sağlamak veya ilahi koruma sağlamak gibi işlevleri olduğuna ilişkin görüşler mevcuttur.⁸⁸ Modern literatürde, içeriği ne olursa olsun monogramlı kapların esas olarak litürjik amaçlar için kullanıldığına dair bir bakış açısı oluşmuştur. Birçoğu şüphesiz aziz isimlerini kodladığı için Hristiyan liturjisi ve ritualizmi ile ilgili olan bu monogramlar arasında hanedan ismini kodlayan Palaiologos monogramının farklı bir işlevde olduğu düşünülebilir. Orta Çağ'ın semboller dünyasında, Hristiyan inancının izini bırakmadığı alanın olmadığı görüşünü savunarak Palaiologos monogramlı seramiklerin işlevinin de dine atfedebileceği söylenebilir.⁸⁹ A Harfinin üst uçlarının palmiye dalları şeklinde üçlü bir açılım yapmasının baba-oğul ve kutsal ruh üçlü birliği sembolize ettiğine ve İmparatorun Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kutsal kilisenin hizmetkârı ve koruyucusu olduğuna yorumlanarak da bu monogramın dinî rolüne atıfta bulunulabilir.⁹⁰ Ancak dinî işlevi aziz monogramları yerine getirirken sarayın ve siyasetin simgesi olan bir hanedan sembolünün dinî amacının ötesinde bir amaca hizmet edebileceği düşünülmelidir.

Geç Bizans döneminde aile soyuna verilen önem, imparator isimlerinden ziyade hanedanlık isminin ön plana çıkartılmasına sebep olmuştur. Kuşkusuz bu önemin temelinde, Batı uygarlıklarındaki hanedan isimlerinin ve sembollerinin gücünün anlaşılması bulunmaktadır. Ayrıcalıklı sosyal statü, himaye ve mülkiyetin özelliklerini çağrıştıran hanedanlık monogramları, Batıda 12. yüzyıl ortalarında gelişmiş ve 13. yüzyılda bu monogramlar sanatta belirgin olarak görülmüştür. Başka bir deyişle, Orta Çağ Avrupası ve Akdeniz'e yayılan hanedanlık armaları, giderek seçkinlerin bulunduğu bir toplum için görsel bir "iktidar dili" geliştirilen bir bileşeni olarak yer almıştır. 12. yüzyıl Bizans'ındaki sosyal koşullar, birçok yönden Batı Avrupa'dakine benzerdi.⁹¹ Bu sebeple de geç Bizans döneminde monogramların bir tür hanedan amblemi rolünde olması şaşırtıcı değildir. Bizans hanedanı da hanedan sembolü ile bir iktidar dili oluşturmak istemiş olabilir. Palaiologos hanedanı, Haçlı Seferleri ile yitirilen ancak 1261 yılında geri alınan Konstantinopolis şehrine ve Bizans İmparatorluğu'na bağlılığın birlik olunarak sürdürülebileceği gerçeğini keşfetmiş ve iktidarın gücünü topluma semboller yoluyla hissettirmek ve güven ortamı yaratmak amacıyla monogramı kullanmış olmalıdır. Palaiologos monogramının kale duvarlarında görülmesi de güçlü ve güvenilir bir imparatorluğa işaret etmesi düşüncesini ve apotropaik işlevini desteklemektedir.

Palaiologos ailesi, Bizans İmparatorluğu'nu Konstantinopolis'e yeniden taşıyan hanedandı. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından önceki bu son hanedan zamanında

87 François, "Elaborate Incised Ware: Une Preuve du Rayonnement de la Culture Byzantine à l'époque Paléologue", 151.

88 Sengalevich, "Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите", 157.

89 Sengalevich, "“Dimitrios” or “Prodromos”: The Case of a Popular Sgraffito Ceramics Monogram", 439; Sengalevich, "Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите (Sgraffito Byzantine Ceramics with the Monogram of Palaeologus)", 163.

90 Ginkut, "Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало", 235.

91 Ousterhout, "Byzantium Between East and West and the Origins of Heraldry", 153-156.

İmparatorluk, sivil ayaklanmalar, ekonomik problemler ve sosyal sıkıntılar içindeydi. 14. yüzyılın tarihî olaylarının bir sonucu olarak İmparatorluk ailesi, siyasi bir birlik sağlamalıydı. Bu amacını gerçekleştirebilmesi için Orta Çağ'ın en çok başvurulan yöntemine başvurmuştur: Semboller dünyasına. İşlevsel olarak, sahiplik veya himaye işaretleri olmanın yanı sıra, bu monogramlar aynı zamanda bir güç ve siyasi birlik göstergesi olmuş olmalıdır. Çünkü imparatorluğun diğer dönemlerine göre en çok bu dönemde siyasi bir birliğe ve güven duygusuna ihtiyaçları vardı.

Palaiologos monogramlı seramik buluntuların coğrafi dağılımı ve günümüze ulaşan üretime ilişkin veriler bu seramiklerin Konstantinopolis merkezli olduğunu göstermektedir. Bu durum ise bu monogramın işlevsel olarak güç ve prestij göstergesi olmasının yanında; siyasi bir iktidar dili oluşturmanın bir parçası ve Bizanslıların 1204 Latin istilasında yaşadıklarından sonra imparatorluk çevresinde birlik olma ve güven sembolü olduğunu düşündürmektedir. Hanedanın gücü ilahi bir kökene bağlı olsa da imparator adlarının çoğunlukla dinî objelerden ziyade siyasi-iktidar objelerinde görülmesi Palaiologos monogramlı seramiklerin de iktidar, güç ve birlik sembolü olduğunu düşündürmektedir. Bizans toplumunun birlik içinde ve güçlü bir imparatorlukta yaşadıklarını hissetmesi için de monogramlar, Bizans günlük yaşamında en yaygın kullanılan objeler üzerinde kullanılmıştır. Ancak buluntu sayısının diğer monogramlı örneklerle göre az olması ve dağılım alanının daha dar olması bu örneklerin günlük kullanım kaplarından olmadığını göstermektedir. Bu kaplar belki de süs eşyası ya da dinî bir sembol gibi apotropaik işleve sahip olarak evlerde bulundurulmuştur.

Arkeolojik çalışmalarda Palaiologos monogramlı seramiklerin Bizans imparatorlarının siyasi kontrollerinin dışındaki yerlerde de ele geçmesi, bu seramiklerin yüksek rütbeli veya hak eden insanlara hediye olarak tasarlandığını da düşündürülebilir.⁹² İmparatorluğun maddi açıdan zayıf hali göz önünde bulundurulursa kaliteli işçilikle yapılan seramik kapların hediye olarak sunulması olasıdır. Palaiologos monogramlı sırlı seramik örneğinin İzmir Kadifekale'de bulunması, bu görüşü desteklemektedir. Kadifekale buluntuları, kalede varlığını sürdürmeye çalışan Bizanslı nüfusa işaret ederken, Batı Anadolu Bizans sitelerinde az rastalanan Paleologos dönemi seramiğinin nadir örneklerini sunması bu nüfusun önemine de vurgu yapmaktadır.

92 Sengalevich, "Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите (Sgraffito Byzantine Ceramics with the Monogram of Palaeologus)", 162.

Teşekkür: İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolü) Kazıları çerçevesinde Bizans Sarnıcı'nda gerçekleştirilen araştırma kazısından ele geçen sırlı ve sırsız seramikleri çalışıp yayın yapmama izin veren Smyrna Antik kenti kazı başkanı Sayın Doç. Dr. Akın Ersoy'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca makaleye konu olan İzmir Kadifekale monogramlı seramik örneğinin çizimini dijital ortama aktaran Çağrı Öztapak'a da teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: I would like to thank Assoc. Dr. Akın Ersoy, head of the excavation of the ancient city of Smyrna, for giving permission to me to study and publish the ceramics excavated from the İzmir Kadifekale (Smyrna Acropolis) excavation. I would also like to thank Çağrı Öztapak for transferring the drawing of the İzmir Kadifekale sample in digital environment.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Asutay-Effenberger, Neslihan. *Die Landmauer von Konstantinopel-Istanbul*. Almanya: Walter de Gruyter, 2007.
- Aytekin, Osman. “Şavşat (Satle) Kalesi Kazı ve Restorasyon çalışması 2008”. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı (25-29 Mayıs 2009, Denizli)*. C. 4. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, 247-261.
- Böhlendorf-Arslan, Beate. *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Türkei III*. İstanbul: Ege Yayınları, 2004.
- Böhlendorf-Arslan, Beate. “Byzantinische Glasurkeramik: “Billige Imitate” oder “Volkskunst”?”. *ΦΛΑΟΠΛΑΤΙΟΝ Spaziengang im kaiserlichen Garten. Schriften über Byzanz und seine Nachbarn*. Ed. Neslihan Asutay-Effenberger ve Falko Daim. Almanya: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. 2012, 79-94.
- Buchthal, Hugo ve Hans Belting. *Patronage in Thirteenth-Century Constantinople: An Atelier of Late Byzantine Book Illumination and Calligraphy*. Washington: Dumbarton Oaks Studies, 1978.
- Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*. Ed. Demetra Papanikola-Bakirtzi. Atina: Archaeological Receipts Fund, 1999.
- Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*. Ed. Halen C. Evans. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2004.
- Dark, Ken. *Byzantine Pottery*. Tempus: Stroud & Charleston, 2001.
- Demangel, Robert ve Ernest Mamboury. *Le Quartier des Manganes et la Première Région de Constantinople*. Paris: De Boccard, 1939.
- Doğer, Lale “Anaia-Kuşadası Kadikalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntularının Ön Değerlendirilmesi”. *Sanat Tarihi Dergisi XIII/1 (2004)*: 1-31.
- Doğer Lale ve Dilek Maktal-Canko. “İzmir Kadifekale 2015 Yılı Bizans Sarnıcı Araştırma Kazısından Seramik Buluntular”. *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*. Ed. Hakan Göncü, Akın Ersoy ve Duygu Akar Tanrıver. İstanbul: Ege Yayınları, 2019, 111-134.
- Ebersolt, Jean. *Catalogue Des Poteries Byzantines et Anatoliennes du Musee de Constantinople*. İstanbul: Osmanlı Müzesi Yayınları, 1910.
- François, Veronique. *La Céramique Byzantine A Thasos. Études Thasiennes XVI*. Paris: Ecole Francaise d'Athènes, 1995.

- François, Veronique. "Les Ateliers de Céramique Byzantine de Nicée/Iznik et leur Production (Xe-début XIVE siècle)". *Bulletin de Correspondance Hellénique* 121 (1997): 411-442.
- François Veronique. "Elaborate Incised Ware: Une Preuve du Rayonnement de la Culture Byzantine a l'époque Paleologue". *Byzantinoslavica* LXI (2003): 151-168.
- François Veronique. *La Vaisselle de Terre à Byzance, Catalogue des Collections du Musée du Louvre*. Paris: Coédition Somogy/Louvre Editions, 2017.
- Frutiger, Adrian. *Signs and Symbols Their Design and Meaning*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1989.
- Garipzanov, Ildar. *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and The Early Middle Ages 300-900*. Amerika: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ginkut, Natalia Vitalievna (Гинькут, Наталия Виталиевна). "Византийские поливные сосуды XIV в. с монограммами из раскопок Херсона и крепости Чембало (Vizantiyskiye Polivnyye Sosudy XIV v. s Monogrammami iz Raskopok Khersona i Kreposti Chembalo)", *Античная древность и средние века (Antichnaya Drevnost' i Sredniye Veka)* 48 (2020): 225-253.
- Grierson, Philip. *Byzantine Coins*. Kaliforniya: Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1982.
- Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları*. Haz. Arzu Karamani Pekin. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayını, 2007.
- Hasluck, Frederick W. "Monuments of the Gattelusii". *The Annual of the British School at Athens* 15 (1908/1909): 248-269.
- Hoffmann, Philippe. "Une Nouvelle Reliure Byzantine au Monogramme des Paléologues (Ambrosianus M 46 SUP. = gr. 512)". *Scriptorium* 39/2, (1985): 274-281.
- İnanan, Filiz. "Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı Zeuksippus Tipi Seramikleri". Doktora tezi. Ege Üniversitesi, 2010.
- İstanbul'daki Bizans Sarayları*, Haz. Asuman Denker, Gülbahar Baran Çelik, Gülcan Kongaz, Havva Koç, Sedat öztopbaş, Şehrazat Karagöz. İstanbul: Arkeoloji Müzesi Yayını, 2011.
- Josifova, Marija. "Céramique a Decor "Sgraffito" de Kaliakra (XIII – La Moitie du XV S.)". *Byzantino-Bulgaria* VII (1981): 437- 444.
- Kalanlar/The Remnants 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*. Ed. Ayla Ödekan. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007.
- Karagianni, Flora. "City-Ports from Aegean to the Black Sea. An Overview of their Early Christian and Medieval Past". *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Maritime Routes of the East International Symposium* (4-6 Aralık 2013), Ed. Flora Karagianni. Selanik: European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments, 2013, 23-46.
- Kuleff, Ivelin ve Rumyana Djingova. "Chemical Profile of Medieval Grafitto Ceramic Finds V. Investigation of Archaeological Finds From Nessebar and Sozopol (Bulgaria)". *Berliner Beiträge zur Archäomet:rie Band* 15 (1998): 217-236.
- Kuzev, Al. *Sredneovekovna Sgraffito Keramika s Monogrami ot Varna (Medieval Sgraffito Ceramics with Monograms from Varna)*. *Izvestiia na Narodnyimuzei Varna* 10 (1974): 155-169.
- Lianta, Eleni. *Late Byzantine Coins 1204-1453*. Büyük Britanya: Spink Son Ltd, 2009.
- Maiko, Vadim Vladislavovich (Майко, Вадим). "Керамика с монограммами средневековой Солдаи. Типология, хронология и место производства (*Keramika s Monogrammami Srednevekovoy Soldayi. Tipologiya, Khronologiya i Mesto Proizvodstva*)". *Materialy po Arkeologii, Istorii i Etnografii Tavrii* 24 (2019): 288-311.

- Maiko, Vadim Vladislavovich (Майко, Вадим). “Византийские импортные подглазурные монограммы средневековой Сугдеи (Vizantiyskiye Importnyue Podglazurnyue Monogrammy Srednevekovoy Sugdei)”. *Античная древность и средние века (Antichnaya Drevnost' i Sredniye Veka)* 48 (2020): 212–224.
- Meriç, Zeynep Adile ve Aygün Ekin Meriç. “2012-2019 Yılları Arasında İznik Roma Tiyatrosu’nda Bulunan Bizans Sırlı Seramiklerin Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (Aralık 2021): 49-66.
- Millet, Gabriel. “Inscriptions Byzantines de Mistra (Pl. XIV-XXIII)”. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 23 (1899): 97-156.
- Morgan, Charles H. *The Byzantine Pottery Corinth II*. Atina: American School of Classical Studies, 1942.
- Nikolov, Milen (Николов, Милен). “Подглазурни монограми от крепостта Русокастро (Podglazurni Monogrami ot krepостта Rusokastro)”. *Известия на музеите от Югоизточна България (Izvestiya na Muzeite ot Yugoiztochna Bŭlgariya)* 25 (2010): 47-54.
- Ousterhout, Robert. **The Art of The Kariye Camii**. İstanbul: Scala Publishers, 2002.
- Ousterhout, Robert. “Byzantium Between East and West and the Origins of Heraldry”, *Byzantine Art: Recent Studies*. Ed. Colum Hourihane. Tempe: ACMRS, 2009.
- Ousterhout, Robert. “Emblems of Power in Palaiologan Constantinople”. *The Byzantine Court: Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*. Ed. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu ve Engin Akyürek. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, 89-94.
- Parman, Ebru. “Bizans Keramik Sanatı ve Ayasuluk tepesinde Bulunan Bizans Keramikleri”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1978.
- Pasinli, Alpay. “Pittakia ve Magnum Palatium-Büyük Saray, Bölgesinde 1999 Yılı Çalışmaları (Eski Sultanahmet Cezaevi Bahçesi)”. *II. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001, 41-64.
- Robov, Mirko (Мирко, Робов). “Нов подглазурен монограм от гоизточния сектор на Трапезица (Nov podglazuren monogram ot goiztochniya sektor na Trapezitsa)”. *Списание ЕПОХИ XXIII*, 2 (2015): 279-285.
- Rice, David Talbot. “The Byzantine Pottery”. *Preliminary Report Upon the Excavations Carried Out in the Hippodrome of Constantinople in 1927*. Londra: The British Academy 1928, 29-42.
- Rice, David Talbot. *Byzantine Glazed Pottery*. Oxford: Clarendon Yayınları, 1930.
- Rice, David Talbot. “Byzantine Pottery”. *The Great Palace of The Byzantine Emperor Second Report*. Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Sağlam, Sercan. “Anadolu’daki Armalı Ceneviz Yazıtları”. *Orta Çağ’da Anadolu’da Kültürel Karşılaşmalar: 12.-15. Yüzyıllarda Anadolu’da İtalyanlar Sempozyum Bildirileri*. İstanbul: Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları, 2019, 99-130.
- Seibt, Werner. “The Use of Monograms on Byzantine Seals in the Early Middel-Ages (6th to 9th Centuries)”. *Parekbolai* 6 (2016): 1–14.
- Sengalevich, Georgi (Сенгалевич, Георги). ““Dimitrios” or “Prodromos”: The Case of a Popular Sgraffiti Ceramics Monogram”. *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade 22-27 August 2016, Thematic Sessions of Free Communications*, Ed. Dejan Dželebdžić ve Stanoje Bojanin. Belgrad: AIEB Sırp Ulusal Komitesi, 2016, 438-439.

- Sengalevich, Georgi (Сенгалеви́ч, Георги). “Византийска сграфито керамика с монограми на Палеолозите (Vizantiiska Sgrafito Keramika s Monogrami na Paleolozite)”. *Bulgarskoe-Spisanie za Arkheologiya* 6 (2018): 157-168.
- Sengalevich, Georgi (Сенгалеви́ч, Георги). “Монограмите във византийската писмена култура. Принос към системното им изследване (Monogramite vuv Vizantiiskata Pismena Kultura. Prinos Küm Sistemnoto im Izsledvane)”, *Carissimae Magistra Grato Animo* (2020): 301-312
- Sengalevich, Georgi (Сенгалеви́ч, Георги). “The Bulgarian Group of Sgraffito Ceramics with Underglaze Monograms: Characteristics and Problems”, *Contributions to Bulgarian Archaeology* X (2020): 185-208.
- Spieser, Jean Michel. *Die Byzantinische Keramik Aus Der Stadtgrabung von Pergamon*. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, 1996.
- Stevenson, Robert B. K. “The Pottery, 1936-7”. *The Great Palace of the Byzantine Emperors, Being a First Report on the Excavations Carried Out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust* (The University of St. Andrews) 1935-1938, Ed. Gerard Brett, W. J. Macaulay, Robert B. K. Stevenson. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1947, 31-63.
- Teslenko Iryna. “Виробництво полив’яного посуду в Криму за часів Улуг Улусу (Vyrobnytstvo Polyv’yanoho Posudu v Krymu za Chasiv Uluh Ulusu)”. *Археологія і давня історія України, вун* (Arkheolohiya i Davnya Istorya Ukrayiny) 4 (29) (2018): 7-83.
- Teslenko, Iryna. *Керамика Крыма XV века* (Keramika Kryma XV Veka), Kiev: Instituta Arkheologii NAN Ukrainy, 2021.
- The City of Mystras, Byzantine Hours Works and Days in Byzantium Athens-Thessaloniki-Mystras*. Ed. Pali Kalamari ve Angeliki Mexia. Atina: Yunan Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Tzitzibassi, Antigoni. “Palaeologan Monograms on Sculptures from Thessaloniki”. *Museum of Byzantine Culture* 12 (2005): 92-110.
- Vikan, Gary. “Reviewed Works: Patronage in Thirteenth-Century Constantinople: An Atelier of Late Byzantine Book Illumination and Calligraphy by H. Buchthal and H. Belting”. *The Art Bulletin* 63/2 (Haziran, 1981): 325-328.
- Vroom, Jonita. *Bizans'tan Modern Döneme Ege'de Seramik, 7.20. yüzyıllar Bir Giriş ve El Kitabı*. Çev. Yasemin Bağcı. İstanbul: Anamed, 2019.
- Wallis, Henry. *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery Recently Found at Constantinople with Illustrations*. London: Bernard Quaritch 11 Grafton Street W, 1907.
- Waksman Sylvie Yona ve Çiğdem Girgin. “Les Vestiges de Production de Ceramiques des Fouilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation”. *Anatolia Antiqua* XVI (2008): 443-469.
- Waksman, Sylvie Yona, Nihal Erhan ve Süleyman Eskalen. “Les Ateliers Céramiques de Sirkeci (İstanbul). Résultats de la campagne 2008.” *Anatolia Antiqua* XVII (2009): 457- 467.
- Waksman, Sylvie Yona. “Konstantinopolis/İstanbul'da Çömlek Üretimi: Güncel Kazılar ve Modellerin ve Tekniklerin Yayılmasına Dair Yeni sorunlar”. *Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Topraklarında Kültürel Üretim Aracı Olarak Sırlı Kaplar. 13. Uluslararası ANAMED Yıllık Sempozyumu*. Ed. Nikos Kontogiannis, Beate Böhlendorf Arslan ve Filiz Yenişehirlioğlu. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021, 65-82.
- Wroth, Warwick. *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum 2*, Londra: Order of the Trustees, 1908.

Yalman, Bedri. "İzmit Tiyatro kazısı 1980". *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1981, 31-34.

Yalman, Bedri. "İzmit Tiyatro Kazısı 1982". *V. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1983 İstanbul)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, 215-220.